

УДК 332.1+339.5

МЕХАНІЗМИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ**Стеблянюк І.О., к.е.н.***Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

Завданням статті є формалізація механізмів структуризації регіонального розвитку національної економіки на засадах активізації зовнішньоекономічної діяльності. Для моделювання використано принципи регіонального структурного розвитку національної економіки. Основні результати дослідницької наукової роботи полягають у визначенні кількісних оцінок, які свідчать про надмірну концентрацію обсягів експорту-імпорту за регіонами попри наявність їх від'ємного сальдо. Розроблено пропозиції з розбудови інфраструктурної підтримки зовнішньоекономічної діяльності у формі міжрегіональних кластерів. Рамки дослідження поширюються за рахунок побудови матриці міграції економічної спеціалізації регіонів України як основи формування їх експортного потенціалу. Значення підсумків роботи для практики полягає у формулюванні вимог до змісту програмних документів регіонального розвитку у частині регулювання операцій експорту-імпорту. Соціальні наслідки полягають у позитивному впливі активізації зовнішньоекономічної діяльності на створення робочих місць, вирішення проблеми безробіття і підвищення життєвого рівня населення. Оригінальність статті визначається розглядом зовнішньоекономічної діяльності в системі забезпечення стабільності і збалансованості економіки регіону. Її цінність у даному контексті полягає в створенні умов для стійкого розвитку національної економіки.

Ключові слова: регіональний розвиток, національна економіка, зовнішньоекономічна сфера, кластер, структуризація

UDC 332.1+339.5

THE WAYS OF STRUCTURING IN THE REGIONAL DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY IN FOREIGN ECONOMIC SPHERE**Steblianko I., PhD in Economics***Dnipropetrovsk national university named after Oles Honchar*

The aim of this article is to simulate the ways of structuring in the regional development of national economy based on Foreign Economy's stimulation. For modeling, the principles of structuring in the regional development of national economy were used. The main research findings are concluded in determining of quantitative estimates, which reflect the undue concentration of the regional export-import volumes in spite of their negative net balance. The propositions according to

Foreign Economic activity in the development of infrastructural support were worked out in the form of interregional clusters. The research is based upon the matrix of economical specialization's migration of Ukrainian regions as the export potential's platform. The practical value of outcome is to formulate requirements to policy papers' context of the regional development in terms of export-import. Social effect is based on positive strengthening of Foreign Economic activity for creating jobs, decreasing unemployment and improving standard of living. The uniqueness of the article is in examining of Foreign Economic activity in the sphere of stability and the region's balanced economy. The value of the research is based on creation of the conditions for the stable development in the national economy.

Keywords: regional development, national economy, foreign economic sphere, cluster, structuring

Актуальність проблеми. Співпраця між країнами світу відбувається на регіональному, міжконтинентальному та світовому рівні. Важливість регіонального аспекту вивчення сучасних проблем зовнішньоекономічної діяльності підприємств зумовлена як характером розміщення його експортоорієнтованих об'єктів, так і наявністю регіональних особливостей організації експорту-імпорту товарів та послуг. Диспропорції розвитку регіонів в Україні призводять до нерівномірності їх залучення до міжнародної економічної діяльності. Прагнення українських регіонів виступати в якості суб'єктів міжнародного співробітництва з метою прискорення процесу входження України до ЄС знаходять певну підтримку за кордоном, яка виражається у встановленні прямих регіональних зв'язків. Виважена державна регіональна експортоорієнтована стратегія сприятиме прискоренню ринкових перетворень та подальшому розвитку економіки України [1, с. 9]. Актуальність статті визначається необхідністю структуризації експортного потенціалу регіонів і вирівнюванню їх соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми зовнішньоекономічної діяльності регіонів знаходяться у центрі уваги багатьох учених. Рязанова Н. класифікує зовнішні чинники, які впливають на експортну діяльність регіону на мікро- і макрорівні, розрізняючи, таким чином, мікросередовище і макросередовище [11]. Дугінець Г., Кучерявенко Г. [4, с. 72] запропонували систему показників, яка дає можливість з великим ступенем вірогідності

оцінювати рівень розвитку експортного потенціалу регіону, виявляти і відстежувати поточні зміни в його розвитку. Ряд дослідників (Шмиголь Н., Павлюк Т. [16], Циналевіська І. [13], Чубар М. [14], Шелест Є. [15]) акцентують увагу на зовнішньоекономічній діяльності окремих областей України, зокрема Запорізької і Одеської, або певних галузей національної економіки – легкої, машинобудівної. Зокрема, пропонується створення мережі регіональних агентств сприяння розвитку експортної діяльності регіонів. Грищенко В., Древаль О., Грищенко І. [2; 3] досліджують експортно-імпорتنі операції скрізь призму зменшення антропогенного навантаження та підтримку екологічної рівноваги в регіоні. Старушенко Г., Базилевський С. [12, с. 103] узагальнили пропозиції стосовно вдосконалення інформаційного забезпечення вітчизняних експортерів і упровадження аналітичних програмних систем нового покоління на регіональному рівні. Високо оцінюючи науковий доробок указаних авторів, слід визначити необхідність подальшого розвитку механізмів зовнішньоекономічної діяльності на основі принципів регіонального структурного розвитку національної економіки.

Мета роботи є формалізація механізмів структуризації регіонального розвитку національної економіки на засадах активізації зовнішньоекономічної діяльності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зовнішньоекономічна діяльність регіону є складовою економічної системи території і підсистемою національної соціально-економічної системи. Вона відображає здатність регіональної економіки виявляти і постійно відтворювати свої конкурентні переваги на світовому ринку відповідно до умов середовища, що постійно змінюється.

Експортний потенціал представляє собою певний обсяг товарів та послуг, які національна економіка спроможна виробити, залучаючи власні та імпортовані фактори виробництва, і реалізувати їх на зовнішніх ринках із максимальною ефективністю. Експортний потенціал країни сумарно складається із регіональних потенціалів. Проте окремі регіони мають певні особливості розвитку і спеціалізації і таким чином мають різний експортний потенціал та імпорتنу залежність.

У табл. 1 і табл. 2 наведено показники обсягів експорту-імпорту товарів та послуг за регіонами України у 2015 році. У таблицях

наведено дані без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції, а також із урахуванням не розподілених за регіонами поставок товарів та послуг, зокрема нафти сирої та газу природного.

У 2015 р. спостерігається суттєве скорочення експорту та імпорту порівняно з 2014 р. Експорт товарів зменшився на 29,3%, послуг – на 17,1%, імпорт товарів - на 31,1%, послуг – на 19,3%. Перевищення темпів скорочення імпорту над темпами падіння експорту обумовили позитивне сальдо зовнішньої торгівлі товарами у сумі 610,7 млн. дол. США, послугами – у сумі 4406,7 млн. дол. США.

Таблиця 1 - Обсяги експорту-імпорту товарів за регіонами України у 2015 році

Регіон	Експорт			Імпорт			Сальдо, млн. дол. США
	млн. дол. США	у % до 2014 р	у % до загаль- ного обсягу	млн. дол. США	у % до 2014 р.	у % до загаль- ного обсягу	
Україна	38127,1	70,7	100,0	37516,4	68,9	100	610,7
у тому числі	0,0	0	0,0	0,0	0	0	0,0
Вінницька	846,9	114,1	2,2	266,7	62,3	0,7	580,2
Волинська	631,7	92,2	1,7	622,1	81,3	1,7	9,6
Дніпропетровська	6399,0	73	16,8	3225,3	69,6	8,6	3173,7
Донецька	3695,3	44	9,7	1202,6	56,7	3,2	2492,7
Житомирська	441,3	66,4	1,2	246,4	86,2	0,7	194,9
Закарпатська	1094,4	79,1	2,9	1011,5	58,3	2,7	82,9
Запорізька	2931,0	78,6	7,7	1085,5	68,6	2,9	1845,6
Івано- Франківська	373,0	76,5	1,0	294,5	61,1	0,8	78,5
Київська	1690,4	91,3	4,4	2587,0	68,8	6,9	-896,6
Кіровоградська	406,6	49,5	1,1	105,4	52,3	0,3	301,1
Луганська	257,8	13,6	0,7	318,4	31,3	0,8	-60,7
Львівська	1206,3	92,4	3,2	1447,9	58,6	3,9	-241,6
Миколаївська	1603,1	87,2	4,2	574,7	91,1	1,5	1028,3
Одеська	1727,5	97,1	4,5	967,3	46,5	2,6	760,2
Полтавська	1481,1	69,7	3,9	814,5	74,3	2,2	666,6
Рівненська	378,3	79,9	1,0	202,3	71,5	0,5	175,9
Сумська	606,6	82,1	1,6	403,5	73	1,1	203,1
Тернопільська	291,0	81,1	0,8	259,4	85,4	0,7	31,6
Харківська	1311,6	72	3,4	1284,9	68	3,4	26,6
Херсонська	238,4	66,2	0,6	140,9	75,6	0,4	97,5
Хмельницька	401,6	79,3	1,1	259,3	74,7	0,7	142,4
Черкаська	434,2	69,6	1,1	228,1	54,8	0,6	206,1
Чернівецька	108,3	83,8	0,3	78,4	70,3	0,2	29,9
Чернігівська	551,6	78,8	1,4	380,0	71,9	1	171,6
м. Київ	8742,9	76,2	22,9	14495,4	71,8	38,6	-5752,5

Побудовано за даними [9]

Загальноукраїнські тенденції притаманні усім регіонам за рідким виключенням. Приріст обсягу експорту товарів на 14,1% продемонструвала Вінницька область, а експорту послуг на 24,6% - Чернівецька область. Зростання імпорту послуг спостерігається а таких областях: Херсонська (59,1%), Сумська (35,6%), Чернівецька (21,8%), Тернопільська (18,2%), Дніпропетровська (3,9%). У структурі експорту товарів найбільша частка приходить на м. Київ (22,9%), Дніпропетровську (16,8%) і Донецьку (9,7%) області. Значну частку експорту послуг забезпечує м. Київ (28,2%), Одеська область (9,2%). Найбільша питома вага загального обсягу імпорту товарів і послуг приходить на м. Київ – відповідно 38,6% і 43,2%. Також значною порівняно з іншими областями є частка Дніпропетровської області – відповідно 8,6% і 7,5%.

Таблиця 2 - Обсяги експорту-імпорту послуг за регіонами за 2015 рік

Регіон	Експорт			Імпорт			Сальдо, млн. дол. США
	млн. дол. США	у % до 2014 р.	у % до загального обсягу	млн. дол. США	у % до 2014 р.	у % до загального обсягу	
Україна	9551,1	82,9	100,0	5144,4	80,7	100	4406,7
області							
Вінницька	62,6	94,2	0,7	11,8	78,3	0,2	50,7
Волинська	51,5	85,3	0,5	15,4	75	0,3	36,1
Дніпропетровська	283,3	75,2	3,0	385,0	103,9	7,5	-101,7
Донецька	377,4	79,6	4,0	210,2	59,6	4,1	167,3
Житомирська	32,1	82,5	0,3	9,2	65,2	0,2	22,9
Закарпатська	172,9	86,1	1,8	20,8	62,9	0,4	152,1
Запорізька	135,0	68,7	1,4	60,8	80,5	1,2	74,2
Івано- Франківська	45,4	69,3	0,5	13,2	57,9	0,3	32,2
Київська	222,6	58,2	2,3	132,5	58,8	2,6	90,1
Кіровоградська	27,3	93,4	0,3	22,5	69	0,4	4,7
Луганська	14,1	10,2	0,1	96,5	68,4	1,9	-82,4
Львівська	366,1	89	3,8	49,9	59,8	1	316,2
Миколаївська	441,3	93,7	4,6	50,8	95,5	1	390,5
Одеська	878,6	86,1	9,2	128,8	59,2	2,5	749,8
Полтавська	56,2	60,8	0,6	144,9	74,3	2,8	-88,7
Рівненська	21,9	44,6	0,2	14,8	64,1	0,3	7,0
Сумська	37,2	85	0,4	66,3	135,6	1,3	-29,2
Тернопільська	42,7	76,4	0,4	10,0	118,2	0,2	32,7
Харківська	260,6	87	2,7	102,4	79,8	2	158,2
Херсонська	25,7	68,9	0,3	7,6	159,1	0,1	18,1
Хмельницька	22,1	80,2	0,2	9,1	82,1	0,2	13,1
Черкаська	19,9	87,5	0,2	18,2	55,6	0,4	1,6
Чернівецька	19,1	124,6	0,2	1,8	121,8	0	17,3
Чернігівська	17,3	83,7	0,2	14,3	49,5	0,3	2,9
м. Київ	2695,1	75,5	28,2	2222,7	87	43,2	472,4

Побудовано за даними [9]

Переважає більшість регіонів України має додатну величину сальдо експорту-імпорту. В частині товарів найкращі показники мають такі області: Дніпропетровська (3173,7 млн. дол. США), Донецька (2492,7 млн. дол. США), Запорізька (1845,6 млн. дол. США), Миколаївська (1028,3 млн. дол. США), в частині послуг - Одеська область (749,8 млн. дол. США), м. Київ (472,4 млн. дол. США). Найбільші від'ємні значення сальдо експорту-імпорту товарів мають: м. Київ (5752,5 млн. дол. США), Київська (896,6 млн. дол. США), Львівська (241,6 млн. дол. США), Луганська (60,7 млн. дол. США) області. Перевищення обсягів імпорту над обсягами експорту спостерігається в таких областях: Дніпропетровська (101,7 млн. дол. США), Полтавська (88,7 млн. дол. США), Луганська (82,4 млн. дол. США), Сумська (29,2 млн. дол. США).

Основними вимогами до економічної системи регіону є стійкість та збалансованість, яка має вираз, у тому числі, і через оптимальне для регіону співвідношення між рівнями диверсифікації і спеціалізації експортної діяльності [7, с. 35]. Регіони України мають власну спеціалізацію [8, с. 65]: металургійна сировина - Дніпропетровська, Донецька та Запорізька області, продукція сільського господарства та хімічної промисловості - Вінницька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Херсонська та Чернігівська області.

Теорії міжрегіонального поділу праці орієнтовані на отримання вигод від спеціалізації, але високий рівень спеціалізації знижує потенціал економічної стійкості. Тобто, спеціалізація і стійкість економіки регіону являють собою різноспрямовані властивості, підсилення яких необхідно у різні фази економічного циклу: у період пожвавлення і зростання більш ефективна спеціалізація, у передкризовий період і період спаду - диверсифікація, яка надає більшу стійкість. У період різких економічних змін на перший план виходить стабілізуюча функція експортного комплексу регіону, яка реалізується, у тому числі, через диверсифікацію. На регіональному рівні вона трансформується у якісно нову категорію, яка обумовлює створення нових робочих місць і зниження безробіття, що, у свою чергу, призводить до зменшення соціальної напруги. Необхідною умовою забезпечення ефективного використання експортного потенціалу регіону є наявність системи управління. Її відсутність на державному та регіональному рівнях гальмує процеси трансформації структури експорту в Україні за інноваційним сценарієм.

Управління експортним потенціалом регіону потребує формулювання стратегічних доміант його ефективного використання за такими основними ознаками: інноваційність, диверсифікованість експорту, розвиток міжнародної інтеграції та співробітництва підприємств. На теперішній час для регіонів України актуальним є збереження традиційних виробництв і послідовна політика формування профілю міжнародної спеціалізації, тому проблеми розвитку експортного потенціалу необхідно досліджувати за кожною представленою у регіоні галуззю. Диверсифікована регіональна економіка стає всебічно розвинутим, відносно стійким до економічних криз багатогалузевим господарством. Таким чином, диверсифікованість експортної діяльності можна визначити у якості однієї із стратегічних доміант ефективної регіональної економіки.

При аналізі та розробці стратегії розвитку експортного потенціалу регіону необхідно поєднувати галузевий і компонентний підходи з координацією планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях [6, с. 57]. Забезпечення системного підходу у підготовці та реалізації політики підтримки експортної діяльності на регіональному рівні означає необхідність формування комплексу механізмів та інструментів, що реалізуються як у регіональних програмах розвитку області, так і в рамках функціонування установ, що належать до інфраструктури підтримки підприємництва в області.

Для активізації зовнішньоекономічної діяльності регіонів України пропонується створення експортоорієнтованих міжрегіональних кластерів, які є основними суб'єктами в процесі реалізації експортного потенціалу регіонів за кордоном [10]. Вони засновуються на державно-приватному партнерстві і ефективним засобом підтримки підприємств у започаткуванні зовнішньоекономічної діяльності, скороченні їх витрат на організацію експортних операцій та інтеграції до світових виробничих і постачальницьких ланцюжків. При цьому одним із основних завдань діяльності кластера є налагодження зовнішньоекономічних зв'язків між фірмами на цільових закордонних ринках, що дозволить підвищити якість товарів (послуг), призначених для внутрішнього споживання, наростити обсяги виробництва і експорту продукції в межах декількох регіонів. Експортоорієнтований міжрегіональний кластер є мережею підприємств і установ, об'єднаних розв'язанням проблем по просуванню товарної номенклатури на міжнародний ринок, при чому у структурі

валового випуску експортна продукція має займати від 25 до 50 %. При перевищенні даного рівня кластерному утворенню загрожує нестабільність, і навіть швидкий розпад внаслідок реакції на падіння чи кризи на відповідних товарних ринках. Враховуючи особливості процесу кластероутворення в Україні, експортоорієнтовані міжрегіональні кластери, по-перше, повинні бути створені на базі об'єднання великих підприємств із малими та середніми різної регіональної приналежності; по-друге, ініціатором їх створення має бути регіональне агентство по сприянню експорту, або управління зовнішньоекономічних зносин при обласній державній адміністрації спільно з торгово-промисловою палатою.

Важливий поштовх розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів може надати прийняття регіональних програм сприяння експорту, в основі яких лежать такі засади [5, с. 143]: збільшення в загальному обсязі експорту частки продукції з високою доданою вартістю; стимулювання експортної діяльності потенційних експортерів - промислових організацій з конкурентоспроможною продукцією; розширення географії поставок організацій-експортерів; розширення структури експорту (за товарними групами); зменшення питомої ваги імпорту тих чи інших товарів; збільшення поставок обладнання, для інноваційних виробництв чи проектів розвитку; включення до експорту нових галузей, які знизять залежність від сировинного експорту і ризиків, пов'язаних з нестійкістю його цінової кон'юнктури; збільшення кількості підприємств-експортерів; поліпшення іміджу та просування експортного бренду регіону; поширення інформації про експортний та інвестиційний потенціал регіону за допомогою мережі Інтернет; створення та підтримка функціонування веб-порталу «Зовнішньоекономічна діяльність області»; проведення комплексного аналізу експортного потенціалу території області та створення за його результатами інтерактивної бази даних; організація та проведення виїзних закордонних презентацій та сприяння в організації спеціалізованих міжнародних виставкових заходів на території області із залученням зарубіжних фахівців.

Система управління експортним потенціалом регіону повинна відповідати усім цим вимогам, тому що існує необхідність врахування динаміки багато чисельних факторів не тільки регіонального, але й національного та міжнародного середовища. Результатом управління експортним потенціалом регіону є формування такої його структури, яка б

дозволяла найбільш ефективно використовувати конкурентні переваги та сприяла збалансованому соціально-економічному розвитку регіону.

Висновки. В ході дослідження отримані кількісні оцінки, які свідчать про надмірну концентрацію обсягів експорту-імпорту за регіонами попри наявність їх від'ємного сальдо. Вузька експортна спеціалізація областей України знижує потенціал їх економічної стійкості. Сталий розвиток регіональної економіки вимагає диверсифікації експортоорієнтованих галузей і формування їх міжнародної спеціалізації.

Визначено сутність системи управління експортним потенціалом регіону та його стратегічні домінанти на основі інноваційності, поєднання державних, галузевих, регіональних програм розвитку та розроблені пропозиції з розбудови інфраструктурної підтримки зовнішньоекономічної діяльності у формі міжрегіональних кластерів, які забезпечать прояв синергетичного ефекту державно-приватного партнерства.

Сформульовано вимоги до змісту програмних документів регіонального розвитку у частині регулювання операцій експорту-імпорту. Соціально-економічні наслідки зводяться до позитивного впливу активізації експортної діяльності та імпортозаміщення на зростання регіонального валового продукту, створення робочих місць, вирішення проблеми безробіття і підвищення життєвого рівня населення. Макроекономічний ефект полягає у забезпеченні сталого розвитку національної економіки.

Перспективи подальших наукових розробок у даному напрямі полягають у побудові матриці міграції економічної спеціалізації регіонів України як основи формування їх експортного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бутко М.. Методологія оцінки ролі експортного потенціалу в економічному розвитку регіону / М. Бутко, М. Козік // Економіст. - 2015. - № 10. - С. 8-11.
2. Грищенко В.Ф. Організаційно-економічні основи управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог екологічної безпеки / В.Ф. Грищенко, О. Ю. Древаль, І. В. Грищенко // Актуальні проблеми економіки. - 2012. - № 7. - С. 132-145.
3. Грищенко І.В. Управління експортно-імпортним потенціалом регіону з урахуванням вимог еколого-економічної безпеки як фактор гарантування сталого розвитку / І. В. Грищенко // Інвестиції: практика та досвід. - 2012. - № 1. - С. 71-74.
4. Дугінець Г.В. Показники оцінки рівня розвитку експортного потенціалу регіону / Г.В. Дугінець, Г.В. Кучерявенко // Економічний простір. - 2012. - № 68. - С. 68-73.

5. Дунаєв І. Формування регіональних систем підтримки експортно-орієнтованих компаній в Україні / І. Дунаєв // Економічний аналіз. - 2012. - Т. 10(1). - С. 141-144.
6. Кутідзе Л.С. Визначення стратегічних доміант ефективного використання експортного потенціалу регіону / Л. С. Кутідзе // Бізнес Інформ. - 2014. - № 11. - С. 53-58.
7. Кутідзе Л.С. Проблеми побудови механізмів диверсифікації експортного потенціалу регіону / Л. С. Кутідзе // Технологический аудит и резервы производства. - 2015. - № 1(7). - С. 32-36.
8. Навроцький О.О. Структурні пріоритети розвитку експорту регіонів України / О.О. Навроцький, О.О. Андрієвська // Социальная экономика. - 2015. - № 2. - С. 59-67.
9. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Радченко Л.М. Експортоорієнтований міжрегіональний кластер як інструмент нарощування і реалізації експортного потенціалу регіону [Електронний ресурс] / Л.М. Радченко. // Ефективна економіка. - 2012. - № 9. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_9_37
11. Рязанова Н.О. Складові елементи регіональної експортної стратегії [Електронний ресурс] / Н.О. Рязанова. // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. - 2013. - Вип. 10(1). - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10\(1\)_60](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(1)_60)
12. Старушенко Г. Інформаційна підтримка експортерів як напрям удосконалення державного управління зовнішньоекономічною діяльністю на регіональному рівні / Г. Старушенко, С. Базилевський // Державне управління та місцеве самоврядування. - 2013. - Вип. 3. - С. 94-104.
13. Циналевська І.А. Інституційні проблеми розвитку експортної діяльності в Україні та регіонах (на прикладі Одеської області) / І. А. Циналевська // Економічні інновації. - 2014. - Вип. 57. - С. 422-430.
14. Чубар М.М. Експортний потенціал підприємств легкої промисловості Подільського економічного регіону за умов СОТ: аналіз стану та вибір шляхів підвищення / М. М. Чубар // Інноваційна економіка. - 2014. - № 5. - С. 140-144.
15. Шелест Є. Регіональне агентство сприяння розвитку експортного потенціалу машинобудівних підприємств: організаційно-методичні основи створення / Є. Шелест // Вісник Тернопільського національного економічного університету. - 2013. - Вип. 3. - С. 14-25.
16. Шмиголь Н.М. Експортний потенціал підприємств машинобудівної галузі Запорізького регіону: сучасний стан, проблеми, перспективи / Н.М. Шмиголь, Т.С. Павлюк // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. - 2014. - № 3. - С. 47-55.